

تاریخ سیاسی جنگ تحمیلی عراق بر جمهوری اسلامی ایران

علی اکبر ولایتی

پیشگفتار

سنت خاطره نویسی در میان اهل سیاست امری رایج است. اینجانب نیز از این قاعده مستثنا نیستم. البته معتقدم که این گونه خاطره نویسی باید از حالت بیان امور عادی و کم فایده خارج شود و شکلی سازنده تر به خود بگیرد. همچنین، باید همراه با تحلیل و نتیجه گیری باشد تا خوانندگان را مفید افتد و آیندگان را عبرت آموزد. کارگزاران فردای نظام نیز می توانند از تجارب تلخ و شیرین سیاستمداران امروز، در جهت ارائه خدمات مفیدتر، بهره ببرند.

معترفم که در طول خدمت قریب به شانزده ساله ام، موفق نشدم از همه آن چه برای نوشتن چنین خاطراتی ضرور است، یادداشت بردارم. ولی در مورد جنگ تحمیلی، من و یارانم تلاش بیشتری برای ثبت گفته ها و مذاکرات و فعالیت ها نشان دادیم. با پایان یافتن گفت وگوها، ملت شریف ایران، بحق، انتظار داشت که این خاطرات تدوین و منتشر شود. در بین همکاران، کسی که نقشی ارزشمند در ثبت مذاکرات داشت، آقای مهندس عباس ملکی بود؛ که به ویژه در هنگام پذیرش آتش بس و مذاکرات سرنوشت ساز ما در نیویورک، حتی گفت وگوهای تلفنی من و آقای دبیر کل سازمان ملل را ثبت می کرد. البته من نیز مضمون مذاکرات خصوصی را یادداشت می کردم یا به ذهن می سپردم و بعد از ملاقات، آنها را می نوشتم. در همان زمان، اهتمامی زیاد به تدوین اولیه این اسناد داشتم؛ که اکنون در وزارت امور خارجه موجود است. به واسطه آشنایی که با اسناد وزارت امور خارجه دارم، باید بگویم که هیچ مذاکره و تلاش سیاسی دیگری را در تاریخ دیپلماسی ایران سراغ ندارم که با این دقت

ثبت شده باشد. در سال‌های اخیر، جناب آقای علی خرم، مشاور وزیر خارجه، که در عین حال، کار هماهنگی مشاوران محترم وزارت خارجه را به عهده داشت، داوطلب شد که با همکاری آقایان مشاوران و دوستان "حوزه بین‌الملل" و نمایندگی‌های جمهوری اسلامی ایران در ژنو و نیویورک، در تنظیم این اسناد و نوشته‌ها ما را یاری دهد. در این جا باید از کمک‌های با ارزش ایشان در تشکیل منظم جلسات متعدد هماهنگی یاد کرد.

در ابتدای کار، بنابر تفصیل و انتشار مجلدهای گوناگون بود. ولی بعد تصمیم گرفتیم که در گام نخست به اجمال بسنده کنیم. در آینده، اگر فرصتی یافتیم و توفیق یار شد، ان‌شاءالله کتاب مبسوط دیگری نیز منتشر خواهیم کرد.

آن چه پیش روی شماست، گزارش خدمت ناچیزی است از یک خادم کوچک به ملتی بزرگ؛ خدمتی که به همراه یاران مخلص و کوشا در سنگر سیاست خارجی ارائه شد، و در برابر آن چه در سنگرهای دفاعی توسط مجاهدان فی سبیل الله روی داد، در حکم بردن ران ملخی به دربار سلیمان است. آن چه کردیم، به مراتب کمتر از آن است که باید! و این جز در سایه لطف الهی و پشتیبانی ملت و هدایت و حمایت امام، رضوان الله تعالی علیه، مقام معظم رهبری و دولت خدمتگزار و دیگر حامیان و حامیان رسالت محمدی و ولایت علوی ممکن نبود. سرفرازیم که اگر چیزی بر دستاوردهای مردم و رزمندگان اسلام نیفزودیم، در پیشگاه خداوند تبارک و تعالی و ملت بزرگ ایران سرافکنده نیستیم. گواه ما، تقدیرنامه غرورآفرین مقام معظم رهبری در پایان تلاش ده ساله اینجانب و همکارانم بود، که اینک زینت بخش کتاب است.

در پایان، لازم می‌دانم یک‌بار دیگر تأکید کنم که تلاش‌های سیاسی در حین جنگ و مذاکرات پس از جنگ، محصول کار جمعی در وزارت امور خارجه و نیز همکاری عزیزان متخصص دیگری در خارج از وزارتخانه بود، و تدوین این مجموعه نیز کاری جمعی بوده است. در صفحات بعد، اسامی همکارانی که ما را در سنگر نبرد سیاسی و تدوین نتایج آن یاری کردند، آمده است. امید است که خداوند به ایشان جزای خیر دهد و آن‌ها در پیشگاه حق جل شانه و ملت عظیم ایران سربلند باشند.

علی اکبر ولایتی

● فهرست اسامی افرادی که لوح تقدیر مقام معظم رهبری را دریافت کردند. لازم به تذکر است که سمتهای برادران مربوط به زمانی است که لوح را دریافت نموده‌اند.

۱. جناب آقای دکتر حسن روحانی، دبیر شورای عالی امنیت ملی
۲. جناب آقای دکتر حسن حبیبی، وزیر دادگستری
۳. جناب آقای عطاءالله مهاجرانی، معاون ریاست جمهوری
۴. جناب آقای محمدجواد لاریجانی، مشاور دبیرخانه شورای عالی امنیت ملی
۵. جناب آقای فروزنده، جانشین رئیس ستاد فرماندهی کل قوا
۶. تیمسار سرتیپ رشید، معاون اطلاعات و عملیات ستاد فرماندهی کل قوا
۷. جناب آقای هادی، سفیر جمهوری اسلامی ایران در عربستان
۸. جناب آقای رجایی خراسانی، رئیس کمیسیون خارجی مجلس شورای اسلامی
۹. جناب آقای دکتر شمس اردکانی، معاون وزارت معادن و فلزات
۱۰. جناب آقای دکتر نواب، معاون وزارت امور اقتصادی و دارایی
۱۱. جناب آقای دکتر وحید دستجردی، رئیس هلال احمر
۱۲. جناب آقای نظران، رئیس کمیسیون اسرای عراقی
۱۳. جناب آقای آقامیری، رئیس کمیسیون اسرای ایرانی
۱۴. تیمسار سرتیپ جمالی، رئیس دانشگاه علوم استراتژیک
۱۵. جناب آقای حسین شیخ‌الاسلام، معاون عربی و آفریقای وزارت امور خارجه
۱۶. جناب آقای محمود واعظی، معاون اروپا و آمریکای وزارت امور خارجه
۱۷. جناب آقای مرتضی سرمدی، معاون ارتباطات وزارت امور خارجه
۱۸. جناب آقای محبتی میرمهدی، معاون حقوقی، کنسولی و امور مجلس وزارت امور خارجه
۱۹. جناب آقای علاءالدین بروجردی، معاون آسیا و اقیانوسیه وزارت امور خارجه
۲۰. جناب آقای عباسی ملکی، معاون آموزشی و پژوهشی وزارت امور خارجه
۲۱. جناب آقای منوچهر متکی، معاون امور بین‌الملل وزارت امور خارجه
۲۲. جناب آقای غلامعلی صنعتی، معاون اداری - مالی وزارت امور خارجه
۲۳. جناب آقای مهدی مصطفوی، معاون پشتیبانی امور سیاسی وزارت امور خارجه
۲۴. جناب آقای کمال خرازی، سفیر و نماینده دائم در نیویورک

۲۵. جناب آقای ناصری، سفیر و نماینده دائم در ژنو
۲۶. جناب آقای خرم، مشاور وزیر در امور استراتژیک
۲۷. جناب آقای مظاهری، مشاور وزیر امور خارجه
۲۸. جناب آقای فومنی، مدیر کل خلیج فارس
۲۹. جناب آقای آخوندزاده، مدیر کل امور سیاسی و بین‌المللی
۳۰. جناب آقای امینیان، مدیر کل حقوقی
۳۱. جناب آقای قادری، مدیر کل دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
۳۲. جناب آقای وحدت‌نژاد، مدیر کل امور اداری
۳۳. جناب آقای شهابی، سرپرست اداره سازمان ملل
۳۴. جناب آقای اسدی، معاون دبیرخانه امور استراتژیک و پیگیری قطعنامه ۵۹۸
۳۵. جناب آقای نیکنام، سرپرست اداره اول خلیج فارس
۳۶. جناب آقای رهنما، سرپرست اداره اطلاعات و اخبار
۳۷. جناب آقای نوریان، سرپرست اداره امور مرزی و استملاک
۳۸. جناب آقای دکتر امیرخیزی، مشاور وزیر در دبیرخانه امور استراتژیک
۳۹. جناب آقای دکتر جمشید ممتاز، استاد دانشگاه و مشاور حقوقی وزارت امور خارجه
۴۰. جناب آقای دکتر داود هرمیداس باوند، استاد دانشگاه و مشاور حقوقی وزارت امور خارجه
۴۱. جناب آقای دکتر علی‌اصغر کاظمی، استاد دانشگاه و مشاور حقوقی وزارت امور خارجه
۴۲. جناب آقای دکتر سهراب شهابی، معاون تحقیقاتی دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
۴۳. جناب آقای دکتر هوشمند میرفخوایی، استاد دانشگاه و پژوهشگر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
۴۴. جناب آقای محمدرضا دبیری، پژوهشگر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
۴۵. جناب آقای ناصر ثقفی عامری، پژوهشگر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
۴۶. جناب آقای علی مجتهد شبستری، پژوهشگر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
۴۷. جناب آقای قولیگی، معاون اداره - دبیرخانه مسائل استراتژیک
۴۸. جناب آقای افشاری، معاون اداره - دبیرخانه امور استراتژیک
۴۹. جناب آقای شیرازی، معاون اداره - دبیرخانه امور استراتژیک
۵۰. جناب آقای میرانوریان، معاون اداره امور مرزی و استملاک
۵۱. جناب آقای حق بین، معاون اداره اطلاعات و اخبار

۵۲. جناب آقای صمیمی فر، کارشناس دبیرخانه امور استراتژیک
۵۳. جناب آقای محسن عراقي، کارشناس دبیرخانه امور استراتژیک
۵۴. جناب آقای عیسی روشنی، کارشناس دبیرخانه امور استراتژیک
۵۵. جناب آقای قشقایی، کارشناس دبیرخانه امور استراتژیک
۵۶. سرکار خانم زهرا نظریگی، دبیرخانه امور استراتژیک
۵۷. جناب آقای صدرالدین صدر، هلال احمر
۵۸. جناب آقای دکتر محمدجواد ظریف، سفیر جمهوری اسلامی ایران در سازمان ملل
۵۹. جناب آقای شوشتریان، هلال احمر
۶۰. جناب آقای محمدحسین لواسانی، مشاور وزیر امور خارجه
۶۱. تیمسار سرلشکر دکتر فیروزآبادی، رئیس ستاد فرماندهی کل قوا
۶۲. جناب آقای سید علی موجانی، کارشناس دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی
۶۳. جناب آقای محمدرضا موادیان، کارشناس دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی
۶۴. تیمسار سر تیپ عبدالله نجفی، رئیس کمیسیون اسرای عراقی در ایران
۶۵. جناب آقای صادق خرازی، سفیر وقت جمهوری اسلامی ایران در دفتر سازمان ملل متحد در نیویورک
۶۶. محمدرضا البرزی، سفیر وقت جمهوری اسلامی ایران در سوئیس و مدیرکل وقت بین الملل

بسم الله الرحمن الرحيم

جناب آقای دکتر ولایتی، وزیر محترم امور خارجه دامت تأییداته

اکنون که جناب عالی پس از توفیق در تلاشهای فشرده و مجاهدت آمیز در مورد پیشرفت روند صلح با کشور عراق و حفظ حقوق حقه ملت ایران، عازم آن کشور می‌باشید، لازم می‌دانم حق شناسی و قدردانی خود را نسبت به یکایک برادران ارجمندی که در وزارت خارجه با تلاش و ابتکار و اخلاص هوشمندانه خود، در یکی از مقاطع حساس و خطیر تاریخ ایران، به ملت و کشور خود خدمتی ماندگار و بزرگ کردند و دین خود را به اسلام و انقلاب ادا نمودند، ابراز نمایم و از همه آنان و از جناب عالی که با مدیریت توانفرسا آن تلاشها را هدایت نموده‌اید تشکر کنم. امید است این ادای وظیفه مقبول درگاه حضرت احدیت و موجب پاداش الهی باشد. در پایان از نقش عالی و تعیین کننده جناب رئیس جمهور محترم و مدبر کشورمان که بی‌شک به تأییدات الهی مستظهر بوده‌اند صمیمانه تشکر و تقدیر می‌نمایم و امید دارم وجود با برکت ایشان مشمول لطف حق و دعای حضرت ولی عصر عجل الله فرجه الشریف بوده باشد. والسلام علیکم ورحمة الله و بركاته.

سیدعلی خامنه‌ای

۶۹/۸/۹

فهرست

۱	مقدمه چاپ اول
۱۳	مقدمه چاپ دوم
۱۵	فصل ۱ - ریشه‌ها، زمینه‌ها و دلایل آغاز جنگ
۱۵	اختلافات مرزی قبل از تأسیس دولت عراق
۱۵	نبرد چالدران
۱۶	عهدنامه آماسیه
۱۸	قرارداد صلح شاه عباس و دولت عثمانی
۲۰	قرارداد صلح زهاب
۲۱	عهدنامه کردان
۲۲	قرارداد ارزروم
	اختلافات ایران و عراق از ابتدای تشکیل دولت عراق تا
۲۶	پیروزی انقلاب اسلامی ایران
۲۸	عهدنامه ۱۳۱۶ ش / ۱۹۳۷ م
۳۵	توافق الجزیره ۱۳۵۴ ش / ۱۹۷۵ م
۳۸	روابط ایران و عراق پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران
۳۸	موقعیت منطقه‌ای و جهانی

۴۱	بروز تنش در روابط ایران و عراق و آغاز تجاوز عراق
۴۴	ادعاهای عراق برای تجاوز به ایران و رد استدلالهای عراق
۴۷	ادعاهای ارضی
۵۵	داعیه رهبری جهان عرب و ژاندارمی منطقه
۵۸	ادعای دخالت ایران در امور داخلی عراق
۵۹	نتیجه
۶۳	فصل ۲- آغاز جنگ تا بازپس گیری خرمشهر
۶۳	شروع جنگ و شورای امنیت
۶۴	بیانیه ۲۳ سپتامبر ۱۹۸۰ شورای امنیت
۶۶	قطعهنامه شماره ۴۷۹ (۱۹۸۰)
۶۹	ارزیابی بیانیه ۲۳ سپتامبر ۱۹۸۰ و قطعهنامه ۴۷۹
۷۵	اقدامات بعدی سازمان ملل متحد پس از قطعهنامه ۴۷۹
۷۷	مجمع عمومی
۷۸	اقدامات بعدی شورای امنیت
۸۰	سازمان کنفرانس اسلامی
۸۰	نخستین مواضع
۸۱	سومین اجلاس سران سازمان کنفرانس اسلامی
۸۴	کمیته حسن نیت: اولین و دومین تلاش
۸۷	دوازدهمین اجلاس وزرای خارجه
۸۸	سومین نشست کمیته حسن نیت
۸۹	پنجمین سفر کمیته حسن نیت و سومین طرح صلح
۹۰	جنبش عدم تعهد
۹۳	اجلاس وزرای خارجه جنبش عدم تعهد در دهلی نو
۹۶	وضعیت در جبهه های جنگ
۹۷	نتیجه

فصل ۳- فتح خرمشهر و تأثیرات منطقه‌ای و بین‌المللی آن	۹۹
وضعیت سیاسی - نظامی	۹۹
چگونگی آزادسازی خرمشهر	۱۰۱
هدفهای استراتژیک عملیات	۱۰۲
هدفهای تاکتیکی	۱۰۳
واکنش عراق	۱۰۳
واکنشهای فتح خرمشهر در کشورهای بیگانه و مجامع بین‌المللی	۱۰۴
واکنش جبهه پایداری عرب	۱۰۵
بازتاب منطقه‌ای فتح خرمشهر	۱۰۵
واکنش آمریکا	۱۱۲
واکنش شوروی	۱۱۴
جامعه اروپا	۱۱۵
تغییر توازن نیروها	۱۱۷
سازمان ملل متحد	۱۱۸
واکنش جنبش عدم تعهد	۱۲۶
تغییر محل اجلاس سران کشورهای غیرمتعهد	۱۲۷
سازمان کنفرانس اسلامی	۱۳۴
نتیجه	۱۳۶

فصل ۴- از فتح خرمشهر تا حلبچه	۱۳۷
استراتژی جمهوری اسلامی ایران پس از فتح خرمشهر	۱۳۷
وضعیت نظامی در این دوره	۱۳۸
دیپلماسی ایران از فتح خرمشهر تا حلبچه	۱۴۱
دومین اجلاس وزیران دفاع شورای همکاری خلیج فارس	۱۴۵
اجلاس سران عرب	۱۴۶
واکنشهای غرب	۱۴۸
سیاست آمریکا	۱۵۰

۱۵۷	شورای امنیت.....
۱۵۷	قطعهنامه ۵۲۲.....
۱۵۸	قطعهنامه ۵۴۰.....
۱۶۰	قطعهنامه ۵۸۲.....
۱۶۲	قطعهنامه ۵۸۸.....
۱۶۳	جنبش غیر متعهدها.....
۱۶۶	کنفرانس اسلامی.....
۱۶۶	کمیته صلح.....
۱۶۸	سیزدهمین اجلاس وزرای خارجه - نیامی.....
۱۷۰	چهاردهمین اجلاس وزرای خارجه - داکا.....
۱۷۱	پانزدهمین اجلاس وزرای خارجه - صنعا.....
۱۷۲	شانزدهمین اجلاس وزرای خارجه - فاس.....
۱۷۳	چهارمین اجلاس سران - کازابلانکا.....
۱۷۴	پنجمین اجلاس سران - کویت.....
۱۷۶	مجمع عمومی.....
۱۷۹	از کاربرد سلاح شیمیایی توسط عراق تا فاجعه حلبچه.....
۱۸۰	بیانیه ۳۰ مارس ۱۹۸۴ (۱۱ فروردین ۱۳۶۳).....
۱۸۳	بیانیه ۲۵ آوریل ۱۹۸۵ (۶ اردیبهشت ۱۳۶۴).....
۱۸۶	بیانیه ۲۱ مارس ۱۹۸۶ (اول فروردین ۱۳۶۵).....
۱۸۹	بیانیه ۱۴ مه ۱۹۸۷ (۲۵ اردیبهشت ۱۳۶۶).....
۱۹۸	نتیجه.....
۲۰۱	فصل ۵- چگونگی شکل گیری قطعهنامه ۵۹۸.....
۲۰۴	سیاست آمریکا.....
۲۱۶	سیاست شوروی.....
۲۱۹	سیاست فرانسه.....
۲۲۰	سیاست انگلستان.....

توافق آمریکا با شوروی و سایر قدرتها	۲۲۱
حمله به مناطق مسکونی	۲۲۳
حمله به کشتیها و حضور قدرتهای بیگانه در خلیج فارس	۲۲۸
عکس‌العمل جمهوری اسلامی ایران در برابر فشارهای سیاسی	۲۳۳
زمینه‌های صدور قطعنامه ۵۹۸	۲۳۶
تلاشهای ایران برای تأثیر گذاردن بر مفاد قطعنامه ۵۹۸	۲۳۸
نتیجه	۲۴۱

فصل ۶- قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت: از تصویب تا پذیرش	۲۴۳
قطعنامه ۵۹۸ (۱۹۸۷)	۲۴۳
مواضع اولیه ایران و عراق	۲۵۸
دلایل جمهوری اسلامی ایران و عراق در اتخاذ مواضع اولیه نسبت به قطعنامه ۵۹۸	۲۶۲
طرح اجرایی دبیرکل	۲۶۴
طرح تحریم تسلیحاتی	۲۶۵
تشدید حملات و حضور آمریکا در خلیج فارس	۲۶۸
حمله آمریکا به هواپیمای مسافربری ایران	۲۷۴
اجلاس وزرای خارجه سازمان کنفرانس اسلامی امان (اردن)، مارس ۱۹۸۸	۲۷۶
پذیرش نهایی قطعنامه ۵۹۸	۲۷۷
محول شدن مسئولیت انجام مذاکرات به وزارت امور خارجه	۲۸۵

فصل ۷- تلاشهای دیپلماتیک جمهوری اسلامی ایران از

پذیرش قطعنامه ۵۹۸ تا برقراری آتش‌بس	۲۸۹
سفر هیئت جمهوری اسلامی ایران به نیویورک و ملاقات با رئیس شورای امنیت	۲۹۰
اولین ملاقات وزیر امور خارجه با دبیرکل سازمان ملل متحد	۲۹۳
دومین ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد	۲۹۷
سومین ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد	۲۹۹
چهارمین ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد	۳۰۳

۳۰۶	پنجمین ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد
۳۱۲	ششمین ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد
۳۱۲	مصاحبه مطبوعاتی
۳۱۳	جلسه خصوصی با دبیرکل
۳۱۷	ملاقات وزیر امورخارجه با سفیر چین و رئیس وقت شورای امنیت
۳۱۹	هفتمین جلسه ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد
۳۲۲	هشتمین ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد
۳۲۴	نهمین ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد
۳۲۸	دهمین (آخرین) ملاقات با دبیرکل سازمان ملل متحد
۳۲۹	اقدامات نهایی تا برقراری آتش بس
۳۳۱	چند نکته

۳۳۳	فصل ۸- جریان گفتگوهای صلح تحت نظر دبیرکل سازمان ملل متحد
۳۳۵	مذاکرات ژنو
۳۳۵	اولین دور مذاکرات سه جانبه
۳۳۸	دومین دور مذاکرات سه جانبه
۳۴۵	سومین دور مذاکرات سه جانبه
۳۴۸	تحلیل و ارزیابی نتایج این دور از مذاکرات
۳۴۹	مذاکرات نیویورک
۳۵۰	اولین دور مذاکرات سه جانبه
۳۵۳	ملاقات اول آقای محلاتی با آقای الیاسون
۳۵۴	ملاقات دوم آقای محلاتی با آقای الیاسون
۳۵۵	دومین دور مذاکرات سه جانبه
۳۵۹	پیگیری مذاکرات ژنو و نیویورک
۳۵۹	ملاقات با سفرا و رؤسای نمایندگیهای مقیم تهران
۳۶۰	گزارش دبیرکل به شورای امنیت و اعلام تاریخ دور جدید مذاکرات در ژنو
۳۶۱	مذاکرات ژنو - آبان ۱۳۶۷

۳۶۱	ملاقات و مذاکره مقدماتی با دبیرکل سازمان ملل متحد در ژنو
۳۶۲	اولین دور مذاکرات
۳۷۲	دومین دور مذاکرات
۳۷۹	ملاقات با دبیرکل
۳۸۰	سومین دور مذاکرات
۳۸۳	چهارمین دور مذاکرات
۳۹۵	پنجمین دور مذاکرات
۴۰۲	ششمین دور مذاکرات
۴۰۶	هفتمین دور مذاکرات
۴۱۰	نتیجه

۴۱۱	فصل ۹- تحرک دیپلماتیک دبیرکل در مذاکرات صلح ایران و عراق
۴۱۲	اقدامات دیپلماتیک برای آمادگی دور جدید مذاکرات
۴۱۳	نامه‌های وزیر امور خارجه جمهوری اسلامی ایران و طارق عزیز به دبیرکل
۴۱۳	سفر نماینده ویژه دبیرکل به تهران
۴۱۳	سفر نماینده ویژه دبیرکل به بغداد
۴۱۴	مذاکرات نیویورک - دیدار وزیر امور خارجه جمهوری اسلامی ایران با دبیرکل
۴۱۵	ملاقات سه جانبه نیویورک
۴۱۹	ملاحظات
۴۲۱	مذاکرات ژنو - ملاقات وزرای امور خارجه با دبیرکل
۴۲۳	اولین دور مذاکرات سه جانبه در ژنو
۴۲۶	دومین دور مذاکرات سه جانبه در ژنو
۴۳۲	سومین دور مذاکرات سه جانبه ژنو
۴۳۳	ملاقات با دبیرکل سازمان ملل در بلگراد
۴۳۴	سفر آقای الیاسون به تهران
۴۳۷	گزارش دبیرکل به شورای امنیت در مورد نتایج سفر الیاسون به تهران و بغداد
۴۳۹	ملاقات با وزیر خارجه چین

نامۀ وزیر امور خارجه جمهوری اسلامی ایران به وزرای خارجه کشورهای جهان	۴۳۹
تحولات بعدی	۴۴۰
بیانیه شورای امنیت	۴۴۱
پاسخ جمهوری اسلامی ایران به نظریات دبیرکل	۴۴۳
خلاصه مواضع طرفین در طول مذاکرات	۴۴۵

فصل ۱۰ - تبادل نامه بین رؤسای جمهوری دو کشور و

مذاکرات کارشناسی ژنو	۴۴۷
مضامین و سیر تبادل نامه ها	۴۴۹
اولین نامه صدام حسین	۴۴۹
پاسخ رئیس جمهوری اسلامی ایران به نامه اول رئیس جمهور عراق	۴۵۱
نامه دوم رئیس جمهور عراق به رئیس جمهور ایران	۴۵۲
دومین نامه جوابیه رئیس جمهوری اسلامی ایران به رئیس جمهور عراق	۴۵۴
نامه سوم رئیس جمهور عراق به رئیس جمهوری اسلامی ایران	۴۵۵
نامه چهارم رئیس جمهور عراق به رئیس جمهوری اسلامی ایران	۴۵۶
نامه پنجم رئیس جمهور عراق به رئیس جمهوری اسلامی ایران	۴۵۹
سومین نامه رئیس جمهوری اسلامی ایران	۴۶۰
به رئیس جمهور عراق	۴۶۰
آخرین نامه رئیس جمهوری عراق به رئیس جمهوری اسلامی ایران	۴۶۲
نامه جوابیه رئیس جمهوری اسلامی ایران به آخرین نامه رئیس جمهور عراق	۴۶۳
اهداف و انگیزه های عراق از ابتکار تبادل نامه ها	۴۶۴

فصل ۱۱ - اجرای قطعنامه ۵۹۸ و جریان عادی سازی روابط دو کشور

نامه به دبیرکل سازمان ملل متحد	۴۷۷
تبادل اسرا	۴۷۹
عقب نشینی نیروها به مرزهای شناخته شده بین المللی	۴۸۱
سفر طارقی عزیز به ایران	۴۸۶

سفر به بغداد	۴۸۷
سفر هیئت کارشناسی عراق به تهران	۴۸۷
سفر عزت ابراهیم، معاون شورای فرماندهی انقلاب عراق به تهران	۴۸۸
اجرای سایر بندهای قطعنامه ۵۹۸	۴۸۹
بند ۶ قطعنامه ۵۹۸ (بررسی مسئولیت محاصمه)	۴۸۹
بند ۷ قطعنامه ۵۹۸	۴۹۳
بند ۸ قطعنامه ۵۹۸	۴۹۶
اشغال کویت توسط عراق	۴۹۹
نگاهی به آینده	۵۰۱

مقدمه چاپ اول

۳۱ شهریور ماه ۱۳۵۹، در زمره روزهای فراموش ناشدنی تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود. در این روز، با بمباران هوایی فرودگاه‌ها و شهرهای مهم ایران، توسط هواپیماهای عراقی، و سپس تهاجم گسترده نیروهای زمینی این کشور به قلمرو ایران، در طول مرز مشترک دو کشور، تجاوز نظامی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران آغاز شد. دولت عراق، پس از اقدام به تجاوز، در سراسر دوران جنگ - که قریب به ۸ سال ادامه یافت - و پس از آن، همواره کوشید تجاوز نظامی خود را با توسل به یک رشته بهانه‌ها موجه جلوه دهد. شاید در نگاهی سطحی به اختلافات ارضی و مرزی دیرینه، و استمرار تنش و تشنج سیاسی و حتی نظامی بین دو کشور در دهه‌های گذشته، شعله‌ور شدن آتش جنگ بین آن‌ها، به گونه‌ای طبیعی یا اجتناب‌ناپذیر جلوه‌گر شود. دولت عراق نیز در شرایط فقدان هرگونه استدلال معقول و محکمه‌پسند، کوشیده است تا توسل به تجاوز و تحمیل جنگ از جانب خود را از این زاویه توجیه کند؛ لیکن این جنگ را حکایتی دیگر است.

اگر بتوان جنگ بین دو کشور ایران و عراق را فقط برآیند اختلافات تاریخی آن‌ها دانست، در واقع می‌باید اختلافات ایران و عثمانی را، از زمان جنگ چالدران به بعد، سنگ‌بنا و میراثی به‌شمار آورد که روابط دولت بعدی خاکم بر بین‌النهرین (میان رودان) با همسایه شرقی خود را شکل داده و هدایت کرده است.^۱ بخشی از میراث عثمانی برای عراق، اختلافات مرزی با ایران بود. برای بررسی آن، باید دو دوره نسبتاً طولانی را در نظر گرفت: دوره نخست، از زمان انعقاد قراردادهای ارزروم بین ایران و عثمانی در نیمه اول قرن نوزدهم میلادی^۲ تا

۱. علی‌اکبر ولایتی، تاریخ روابط خارجی ایران در عهد شاه اسماعیل صفوی، (تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات

وزارت امور خارجه، ۱۳۷۵)، ص ۱۹۱.

۲. ۱۲۳۳ م / ۱۲۳۸ هـ. ق.

هنگام استقلال عراق^۱، و دوره دوم، از آن هنگام تا شروع جنگ عراق علیه جمهوری اسلامی ایران را در بر می‌گیرد.

از زمان انعقاد قرارداد آماسیه^۲ بین شاه تهماسب صفوی^۳ و سلطان سلیمان قانونی^۴، که طی آن، علاوه بر مصالحه بر سر مناطقی که به هریک از دو کشور واگذار شد، نحوه حراست از مرزها و نیز رفتار طرفین با اتباع یکدیگر مورد توافق قرار گرفت^۵، تا ماه مارس ۱۹۷۵ که توافقی بین شاه ایران و معاون رئیس جمهور عراق در الجزایر به امضا رسید^۶، یعنی طی یک دوره ۴۲۰ ساله، ۱۶ قرارداد رفع اختلافات مرزی بین ایران و همسایه غربی‌اش منعقد شد.

چنان‌که در کتب تاریخی مربوط به روابط ایران و عثمانی و سپس ایران و عراق مورد تأکید قرار گرفته، طول مدت اختلاف و تعداد قراردادهای منعقد شده، به روشنی حکایت از عمق و شدت دامنه اختلافات، به ویژه اختلافات ارضی و مرزی دارد. به علاوه، از منظر تاریخی می‌توان دید که توافقی‌های به عمل آمده در هر مقطع، تا قبل از انعقاد عهدنامه ۱۹۷۵، به گونه‌ای بود که رضایت متقابل و همزمان طرفین را در بر نداشت و لاجرم ناپایدار ماند.^۸

نکته قابل تأمل در زمینه بررسی سابقه اختلافات ایران و عثمانی و سپس ایران و عراق، ایفای نقش مداخله‌جویانه قدرت‌های خارجی در دامن زدن به این اختلافات و درگیری‌های بعدی بوده است.^۹ یک نمونه از این دست، ماجرای تحریک والی بغداد توسط انگلیسی‌ها برای حمله به خرمشهر، در سال ۱۲۵۳ ه. ق است، که بلافاصله از سوی سلطان

۱. ۱۹۲۰ م / ۱۲۹۸ ش. در این باره بنگرید به: جرج لنجافسکی، تاریخ خاورمیانه، ترجمه هادی جزایری،

(اقبال، بی تا) و مرتضی مدرسی چهاردهی، «نقش ایرانیان در تاریخ استقلال عراق در سال‌های

۱۹۱۸-۲۳»، مجله ارمغان، (اردیبهشت ۱۳۵۰).

۲. ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ ش / ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰ م.

۳. ۹۶۳ ه. ق / ۱۵۵۵ م.

۴. تهماسب صفوی (حکومت ۹۸۴ - ۹۳۰ ه. ق / ۱۵۷۶ - ۱۵۲۳ م).

۵. سلیمان قانونی (حکومت ۹۷۴ - ۹۲۶ ه. ق / ۱۵۶۶ - ۱۵۱۸ م).

۶. اصغر جعفری ولدانی، بررسی اختلافات مرزی ایران و عراق، (تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی،

۱۳۶۷)، صص ۱۱ - ۱۰.

۷. در خصوص اسناد و نقشه‌های مرزی این توافق بنگرید به:

United Nations, Treaty Series, 1976, vol 1017, pp. 54-259.

۸. برای اطلاع بیشتر بنگرید به: آذرمیدخت مشایخ فریدنی، مسائل مرزی ایران و عراق، (تهران: امیرکبیر،

۱۳۶۹).

۹. در این خصوص بنگرید به: نامه ۲۴ رمضان ۱۲۵۸ جستین شیل (Justin Sheil) شارژ دافر بریتانیا به

خلیل کامل پاشا والی ارزروم (بایگانی نخست‌وزیری عثمانی، استانبول، مسائل مهمه ایران، شماره

۱۰۷۱، برگ ۵) و نامه وزیر مختار دولت روسیه به همان تاریخ برای خلیل کامل پاشا (در همان شماره،

برگ ۳) و همچنین: محمدرضا نصیری، «اسناد و مکاتبات تاریخی ایران دوره قاجاریه»، کیهان (۱۳۶۸).

ج ۲، صص ۲۰۱ - ۱۹۹.

عثمانی مورد موآخذه واقع شد، و سلطان، ضمن تصریح حاکمیت ایران بر خرمشهر، از علیرضا پاشا^۱ والی بغداد خواست تا فی الفور خاک ایران را ترک کند.^۲ این رویداد درست در هنگامی واقع شد که سپاهیان ایرانی هرات را در محاصره داشتند، و دولتمردان انگلیسی با ارسال یادداشت‌های متعدد، خواستار عقب‌نشینی ایران بودند.^۳ در این واقعه و نیز درگیری‌های بعدی با سلطان عبدالعزیز^۴، بر سر حکومت سلیمانیه^۵، شواهد عبرت‌آموزی را از دخالت قدرت‌های بیگانه در اختلافات ایران و عثمانی می‌توان دید. به ویژه آن‌که در آستانه بروز جنگ بین دو کشور، مداخله دولت‌های انگلیس و روسیه منجر به برگزاری جلسات کمیسیون مذاکره و حل اختلاف در شهر ارزروم (ارزنه الروم) در نیمه ماه مه سال ۱۸۴۳ میلادی (۱۲۵۹ ق) شد، که تا اواخر سال ۱۸۴۷ میلادی (۱۲۶۳ ق) به طول انجامید.^۶ این قرارداد، کلیه اختلافات بین دو کشور را در زمینه‌های مختلف، از جمله خطوط مرزی زمینی و آبی، در بر داشت، و راه‌حلی برای همه آن‌ها پیش‌بینی کرده بود.^۷

به رسمیت شناخته شدن حاکمیت مطلق ایران بر «کلیه اراضی واقع در ساحل شرقی

۱. علیرضا پاشا در ربیع‌الثانی ۱۲۴۷ ه. ق. به ولایت بغداد گماشته شد. بنگرید به: زامبادو، معجم الانساب والاشراف

الحاکمه، زکی محمد حسن بک و حسن احمد محمود، (قاهره: جامعه الفواد الاول، ۱۹۵۱)، ج ۲، ص ۲۶۰.

۲. فرمان سلطان محمود ثانی به علیرضا پاشا در اواخر محرم ۱۲۵۴ ق (بایگانی نخست‌وزیری عثمانی، استانبول، مسائل مهمه ایران، شماره ۱۰۸۰، برگ ۱۹، سند شماره ۱).

۳. یادداشت بی‌شماره مورخ ۲۴ آوریل ۱۸۳۸ / ۱۲۵۴ ق وزیر مختار انگلیس (بایگانی اسناد وزارت امور خارجه، سال ۱۲۵۴ ق. کارتن ۴، دوسبه ۹)، همچنین یادداشت بی‌شماره ۲۰ صفر ۱۲۵۴ ق. موجود در همان دوسبه.

۴. حکومت ۱۲۷۷ - ۱۲۵۵ ه. ق / ۱۸۶۰ - ۱۸۳۹ م.

۵. درخصوص اسناد و مدارک این موضوع بنگرید به: نامه عبدالله بیک متصرف سلیمانیه به خلیل کامل پاشا والی ارزروم به تاریخ ۵ جمادی الآخر ۱۲۵۸ و یادداشت حاج میرزا آقاسی صدراعظم ایران به صارم افندی سفیر دولت عثمانی و نامه‌های محمدخان مصلحت‌گذار ایران به میرزا ابوالحسن خان ایلچی وزیر دول خارجه به تاریخ ۷ جمادی الآخر ۱۲۵۸ ق. (موجود در بایگانی نخست‌وزیری عثمانی، استانبول، مسائل مهمه، شماره ۱۰۶۲، اوراق ۵-۵ و شماره ۱۰۴۶ ورق ۱).

۶. پیش از این، قرارداد اول ارزروم میان ایران و عثمانی به امضا رسیده بود که تاریخ ۱۹ ذیقعد ۱۲۳۸ ق / ۱۸۲۳ م را بر خود داشت. اصل آن در آرشیو وزارت امور خارجه ایران موجود نیست. بنگرید به: واحد نشر اسناد، معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول، (تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۰)، ص ۲۱۵.

۷. اصل این عهدنامه، با جلد مقوایی، با لفافه مخمل به رنگ عنبی، به قطع ۵۴×۲۹ سانتی‌متر که نشان امپراتوری عثمانی در دو طرف جلد (از طلای خالص به طول ۱۹ و عرض ۱۴ سانتی‌متر) بر روی آن المصاق شده، و دارای ۴ برگ کاغذ ترمه ضخیم، خط مقدمه و نتیجه با مرکب زرین، متن با مرکب مشکی به زبان ترکی که امضای سلطان عبدالحمید با مرکب زرین در صفحه اول و آخر عهدنامه نقش بسته است، در آرشیو وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران نگهداری می‌شود.